משמעותם הסמלית של אצטדיונים לאומיים באירופה - את מי ואת מה הם משרתים?

אור לונטל וענת קדרון

תקציר

אצטדיונים לאומיים משרתים אינטרס לאומי לחיזוק הזהות כלפי פנים ולהצגת תרבות המדינה והישגיה כלפי חוץ. למרות זאת, בכמה מדינות באירופה – בהן גרמניה, ספרד ואיטליה – לא הוקם אצטדיון לאומי ולא הוכרז על אחד ככזה, זאת בשל מגוון היבטים היסטוריים, ספורטיביים, לאומיים ועוד. מנגד, בצרפת ובאנגליה נבנו אצטדיונים לאומיים פעמיים בכל מדינה - בשנות ה־20 של המאה ה־20 ופעם נוספת לקראת סופה. הבסיס למאמר זה קשור בכך שבמדינות אלו לא התקיים דיון ציבורי מעמיק על ההחלטה על הקמה או על אי הקמה של אצטדיון. מאמר זה מציג בחינה של הקונצנזוס החברתי-פוליטי בצרפת ובאנגליה לגבי הצורך בבניית אצטדיון לאומי, תוך התמקדות בהקשרים ההיסטוריים הלאומיים של שתי המדינות. הניתוח ההיסטורי-פרשני המוצע מעלה שלוש תמות מרכזיות: (א) "ההקשר התקופתי של הקמת האצטדיונים בתחילת המאה" – זאת כביטוי לשאיפה של אנגליה להעצים עצמה כישות המובילה בממלכה המאוחדת ובמרכזיותה האימפריאלית, על רקע תהליכי התפרקות של הממלכה. ואילו בצרפת, בניית האצטדיון האולימפי בעשור השלישי של המאה ה־20 היוותה ניסיון לעצב מחדש את התרבות הצרפתית פנימה; (ב) "העבר כמגבלה להסמלה לאומית עכשווית" – המשמעות הקולקטיבית של מבנים לאומיים מחייבת התמודדות ציבורית ופומבית. לפיכך, בשל הבסיס הדמוקרטי החזק של אנגליה ושל צרפת, יש ביכולתן להתייחס לעבר המלוכני בהיבטים חיוביים בהקשר של גאווה לאומית ולהציג את הסמלים הלאומיים ללא חשש מביקורת פנימית או חיצונית, שעלולה לראות במהלך זה ביטוי ללאומנות; (ג) "מניעיו ומאפייניו של דיון חברתי ותקשורתי ברעיונות לאומיים" – הרעיונות הלאומיים הם חלק מהתרבות המקומית ומהקונצנזוס הלאומי, לכן אינם מצויים על סדר היום הציבורי, אלא נוכחים בו כמובנים מאליהם.

מילות מפתח: **לאומיות**, **ספורט**, **אצטדיונים**, **גאוספורט**

מבוא

הספורט הוא תופעה חברתית הקשורה באופן ישיר לתרבות המקומית. בשל כך, פופולריות של ענפים מסוימים והוקרתם על ידי המדינה יכולות לייצג כלי לניתוח הקשרים לאומיים ובינלאומיים לגבי כל מדינה. כך למשל הפופולריות של הקריקט בהודו ושל הבייסבול ביפן מלמדות על השפעות אימפריאליות מוקדמות ועכשוויות של בריטניה ושל ארצות הברית בהתאמה; ההצלחה של הכדורסל ושל הפוטבול האמריקני בארצות הברית מעידה על העדפותיהם לכישרון גופני של הספורטאים (גובה, מהירות וחוזק); ריבוי ענפי אומנויות הלחימה ביפן מלמד על הדגש הצבאי בהיסטוריה שלה; והדומיננטיות של המגזר הערבי בישראל בתחום האגרוף היא תוצאה

של מבנה פוליטי של אגודות הספורט לאחר הקמת המדינה. הביטוי הגשמי לפופולריות של ענפי הספורט השונים הוא המורשת התרבותית הבנויה, ההשקעה והיחס למבנים פונקציונליים אשר אמורים לשרת את קיום הפעילות הספורטיבית. בשל כך, בחינה של אצטדיונים לאומיים, כפי שמוצעת במאמר זה, מתמקדת ברמה המדינתית ומלמדת על היבטים חברתיים-תרבותיים ובעיקר פוליטיים ואידאולוגיים המשתמעים מתוכם.

הספורט הקבוצתי התחרותי הוא גאוגרפי במהותו. חוקי המשחק כוללים לרוב חלוקה מרחבית של שטח המגרש, והקבוצות מייצגות תמיד יחידות גאוגרפיות מוגדרות. בשל כך, מקום הספורט – המבנה או הנוף שבו מתקיים המשחק – מסמל את היחידה הגאוגרפית ואת אוכלוסייתה. חשיבותו של מקום הספורט מתבטאת בשני רבדים: האחד, כוחו של המקום להיות סמל גשמי לתחושות הקולקטיביות של הקהילה המקומית ובה בעת לייצר תחושה קולקטיבית לאוכלוסייה זו; השני, מקום הספורט הוא המייצג את האוכלוסייה המקומית אל מול גורמים חיצוניים – יחידות גאוגרפיות, פוליטיות וחברתיות אחרות. בהקשר זה, מגרשים שכונתיים, עירוניים ומחוזיים מייצגים את האזורים הגאוגרפיים התואמים.

האצטדיון הלאומי הוא מקום הספורט האמור לייצג הסמלה זו ברמה הלאומית. אך בעוד ייצוג קבוצות אוכלוסייה קטנות והומוגניות הוא פשוט, מציאת מקום יחיד אשר בכוחו לייצג את כלל האזרחים במדינה דורשת התחשבות ברכיבים מהותיים, כגון מיקום במרחב ונראות. בכל הנוגע לכדורגל, לאצטדיון הספורט יש ערך רב כסמל המחזק תודעה לאומית, הן כלפי פנים הן כלפי חוץ. זאת במיוחד לאור הפופולריות של ספורט זה, המתבטאת בכמות מבקרים רבה מחד גיסא ובחשיפה תקשורתית רחבה מאידך גיסא. לפיכך, הפעילות הספורטיבית מזכה את מקום הספורט במודעות ציבורית רבה יותר מאשר מקומות אחרים, כאלו הקשורים בתרבות פופולרית, לדוגמה.

לצד מגה אירועים, כאירוח משחקים אולימפיים או משחקי גמר בינלאומיים, אירועים לאומיים הם שגרתיים, ולכן מזמנים חשיפה תקשורתית ולאומית בקנה מידה רחב מאוד (Balle, 1993). כך למשל אצטדיון בלומפילד ביפו זכה למעמד מיוחד בחברה הישראלית, גם בקרב אלו אשר אינם נמנים עם אוהדי הספורט או עם צופי הספורט, זאת בשל אזכורו התדיר בתקשורת. כך גם אצטדיונים נוספים בישראל כגון דוחא בסכנין, טדי בירושלים וכדומה. אצטדיוני ספורט המארחים אירועים לאומיים או בינלאומיים משמעותיים הזוכים להתעניינות תקשורתית גבוהה, זוכים בעקבות החשיפה לתהודה נרחבת הפורצת את גבולות מדינתם. כך למשל האצטדיונים וומבלי שבלונדון, מרקנה שבריו דה ז'נרו, קן הציפור בביג'ינג, מדיסון סקוור גארדן בניו יורק ועוד.

הספרות הקיימת בנושא בניית אצטדיוני ענק לאירוח אירועי ספורט בינלאומיים מתמקדת ברובה בהיבט הכלכלי, ואילו ההיבט הסמלי של המבנה נותר בשוליים (Matheson, 2006; Owen, 2005; Fussey et al., 2016). הקמה של אצטדיון מודרני היא פרויקט שעלותו גדולה באופן יחסי, והיא ממומנת לעתים קרובות על ידי גופים ציבוריים (Baade & Matheson, 2011). כאשר ההשקעה היא ציבורית או מגובה בכספי קופה ציבורית, היא גוררת דיון ציבורי ואקדמי ביתרונות ההשקעה במבנה אל מול השקעות חלופיות. הנקודות המרכזיות שעולות בדיונים אלו נוגעות למשל בהתחדשות עירונית כתוצאה מהקמת מבנה מרכזי (Gratton, Shibli & Coleman, 2005), באפשרות היותו של המבנה זרז כלכלי (Siegfried & Zimbalist, 2000;

Jones, 2002) ובתרומה שלו לתשתית החברתית המקומית (Coalter, 2007).
כל אלו עוסקים ביחידה הגאוגרפית העירונית או בסביבה האורבנית המיידית למבנה. שיקולים אלו באים לידי ביטוי גם בדיונים ציבוריים העוסקים בהקמת אצטדיונים לאומיים, במיוחד לאור ההשקעה במבנים אלו של כספי ציבור באופן ישיר באמצעות מסים או באופן עקיף, לדוגמה באמצעות כספי הטוטו. באצטדיון המוגדר כלאומי נוספות לדיון גם שאלות הקשורות ביכולתו של מבנה יחיד להעביר בנראותו ובמיקומו את המסרים הלאומיים המתאימים ולשמש באופן יעיל את כלל אוכלוסיית המדינה.
אצטדיונים לאומיים הם בדרך כלל תוצר של בנייה או של הכרזה רשמית על המבנה כעל מבנה לאומי. אולם לעתים, גם אם לא מתקבלת הכתרה רשמית זו של האצטדיון כלאומי, הוא מוכר ככזה על ידי הציבור ומשמש כזה בפועל – מבחינת תפקידו כמארח אירועי ספורט מרכזיים ובינלאומיים וכן מבחינת מקומו התודעתי כסמל לאומי. ההחלטה או ההכרזה על אצטדיון לאומי אמנם מצויה בידי הממסד הפוליטי בכל מדינה, אולם דיונים ציבוריים סביב מבנים אלו מתקיימים מעל במות של תקשורת המונים וברשת האינטרנט. במקרים אלו הדיון הציבורי מתמקד בהיבטים מעשיים של ההחלטה ולא במהותה. כך למשל, הדיון הציבורי-תקשורתי סביב שאלת האצטדיון הלאומי בישראל התמקדה בשאלת המיקום בלבד, ואילו נושאים כגון אופייה של הנראות הארכיטקטונית או הצורך באצטדיון לאומי זכו להתייחסות מוגבלת (לונטל, 2014).
בישראל לדוגמה במהלך שישה עשורים לא עסקו כלל בהיתכנות החלופה לאצטדיון לאומי בכדורגל והיא - אירוח מתחלף של המשחקים הבינלאומיים בכמה אצטדיונים ברחבי המדינה. מבט למתרחש באירופה בתחום זה מראה כי גם שם, במקומות שבהם קיימים אצטדיונים לאומיים, לא התקיים דיון ציבורי בצורך בהקמתם. תופעה זו מצביעה על הקשר תרבותי עמוק המקבל מבנה לאומי כמובן מאליו (על פני החלופה של אירוח מתחלף בכמה מגרשים, המביאה לידי ביטוי אינטרסים של פריפריה לעומת מרכז גאוגרפי, ריבוי תרבויות מקומיות לעומת אתוס לאומי מרכזי וכדומה).
מטרת מאמר זה היא לבחון את שאלת קיומם של אצטדיונים לאומיים באירופה מתוך ההקשר התרבותי וההיסטורי של המדינות הנבחנות. נקודת המוצא לדיון היא שההחלטה אם להכריז על אצטדיון לאומי (או להקימו) אמנם משרתת אינטרסים הקשורים להווה המדיני והחברתי של כל אחת המדינות. אלא שעצם השימוש בהסמלה הלאומית והצבתה כגורם מעצב שאינו עומד לדיון מהותי, נעוץ בהקשר התרבותי-היסטורי ובזיכרון הקולקטיבי של החברות הלאומיות השונות. במאמר זה נתמקד באנגליה ובצרפת, שתי מעצמות אימפריאליות לשעבר, הנחשבות גם כיום למובילות באירופה ככוח פוליטי וכן בליגות הכדורגל. נדון בשאלת הצורך שלהן להקים אצטדיונים לאומיים. ההתמקדות במדינות אלו מדגישה גם את שונותן לעומת הקיים במדינות מובילות אחרות – דוגמת גרמניה וספרד – שבהן אין אצטדיון לאומי. ישנן מדינות הנזקקות לחיזוק מעמדן או תדמיתן הבינלאומית והן משקיעות לשם כך במתקנים לאומיים. הטענה העיקרית של מאמר זה היא כי בניגוד למדינות אלו, בריטניה וצרפת הקימו אצטדיונים לאומיים כדי להשיג מטרות פוליטיות פנימיות, תוך שימוש בקודים תרבותיים אימפריאליים-היסטוריים, שאותם הציבו כמאפיין מאחד שאינו נתון לדיון ציבורי פנימי.

אצטדיון כסמל לאומי

אצטדיוני ספורט כמקומות סימבוליים משלבים בין המבנה הפיזי והנוכחות שלהם במרחב לפופולריות התרבותית של אירועי ספורט מרכזיים. על פי הורן (Horne, 2011), ספורט ומגה אירועים משמשים עבור מדינות הזדמנות להציג את השאיפות הלאומיות שלהן במגרש הבינלאומי ואת הערים הלאומיות המרכזיות, שבהן ממוקם האצטדיון, כ"ערים ברמה העולמית" (עמ' 206). אצטדיונים גדולים, מוסיף הורן, מסמנים כלפי חוץ את היותם מקומות בינלאומיים ומייצרים הון סימבולי, שמוביל להגעת מבקרים מקומיים ותיירים מהעולם. מבחינה זו הם מהווים זרזים כלכליים לסביבתם הקרובה, עדות למשאביה הכלכליים והאנושיים של המדינות ומקור גאווה לאזרחים (לונטל, 2014).

כאשר אצטדיון מוגדר כלאומי, נוספים לכל אלו גם רווחים סימבוליים אחרים. אלו משמשים לקידום מטרות פוליטיות-לאומיות (Bairner, 2007; Alegi, 2008) ומוסיפים לחיזוק התודעה והלכידות הלאומית כאשר נערכות בהם תחרויות ברמה הבינלאומית. הצגתו של נרטיב לאומי במקום ייעודי וסימבולי, כפי שמתקיים בצורה נרחבת בטקסי פתיחה של אירועי ספורט מרכזיים בינלאומיים (Hogan, 2003), משלב באופן הדוק את תפיסת המקום בנרטיב המסופר. נוסף על כך, לעיצוב הארכיטקטוני יש משמעות רבה בכל הקשור לערך הסימבולי של המבנה. סודיץ' (Sudjic, 2005) מוסיף כי ארכיטקטורה היא תוצר המעיד על עוצמה, זיכרון, תהילה וזהות, ולכן מדינות משתמשות בארכיטקטורה על מנת להציג את מקומן בזירה העולמית.

לפיכך, אצטדיוני ספורט, אשר זוכים לחשיפה משמעותית, תדירה ומעוצבת על ידי התקשורת, מהווים כלי ארכיטקטוני מוביל להשגת מטרות אלו. הייצוג האייקוני של הארכיטקטורה מהווה עבור הצופה מיקוד מרחבי ובעיקר רגשי למקום המזוהה עם המבנה (Sklair, 2012). משמע, החל מהקמתו של המבנה הספורטיבי והכרזה עליו כלאומי, מתרחש תהליך דו כיווני, ובו טעינה של מקום במשמעות סימבולית לאומית, ובאותה העת הפיכתו של המבנה לסמל מוביל בקידום המשמעות לעיל. כך למשל, הקולוסאום ברומא, שאירח את שיאה של הפעילות התרבותית הדומיננטית באימפריה בעיר הבירה, ייצג בה בעת הישג ארכיטקטוני מרשים – שהיה חלק מהמרקם העירוני והיה לסמל לאומי-אימפריאלי, שייצג הן את עצמת האימפריה והן את מרכזיותה של העיר רומא במרחב האימפריאלי.

אצטדיון לאומי צריך לענות על שלוש דרישות מרכזיות כדי למלא את מטרותיו: הדרישה הראשונה היא פונקציונלית – יכולתו של המבנה להעניק את התנאים הספורטיביים הטובים ביותר עבור השחקנים ולהעניק אפשרויות צפייה ושידור טובות עבור הצופים והתקשורת. דרישה זו מתקיימת אמנם בכל מתקן ספורט, אולם היא מתחדדת בנוגע למתקנים האמורים לייצג את המדינה; הדרישה השנייה משלבת פונקציונליות והיבטים כלכליים ונוגעת לתכולת האצטדיון. האצטדיון צריך להיות בעל כמות מושבים גדולה משני טעמים: לאפשר למספר צופים רב ככל הניתן לחזות בנבחרת הייצוגית ולמקסם את הרווח הכלכלי כתוצאה ממכירת כרטיסים. נוסף על כך, אצטדיון גדול מהווה גם מוקד משיכה תיירותי ומנוע להתחדשות כלכלית; הדרישה השלישית והמשמעותית ביותר בהקשר הלאומי קשורה לעיצוב המבנה וליכולתו להעביר מסרים לאומיים ופוליטיים מבחינת נראותו, ומעל לכול – מבחינת מיקומו.

מיקום האצטדיון הלאומי משמעותי במיוחד, והוא בעל השפעה ישירה – פנים מדינתית

ובינלאומית כאחד. בהיבט פנים מדינתי, מיקום האצטדיון מחזק את מעמדה הלאומי של העיר. במקביל מתקיים תהליך אפליה לטובה של תושבי העיר הנבחרת, שכן אצטדיון יחיד אינו יכול להוות מוקד נגיש עבור כלל אוכלוסיית המדינה, זאת מפאת מרחקי נסיעה ושעות קיום המשחקים. במקרה הישראלי, הדבר משמעותי במיוחד שכן לתפרוסת הגאוגרפית יש גם משמעויות הקשורות בהבדלים דתיים, חברתיים-כלכליים ועדתיים. לפיכך, האפליה האפשרית אינה רק על בסיס מרחבי, אלא היא יכולה אף להדיר קבוצות אוכלוסייה בעלות מאפיינים דמוגרפיים מסוימים. גם בהיבט הבינלאומי, מיקומו של האצטדיון מחזק את מעמדה העולמי של העיר המארחת כמו גם את התיירות הזורמת אליה. בשל כך, מרבית האצטדיונים הלאומיים בעולם נמצאים בערי בירה או בערים מרכזיות במדינות השונות. במקרים מסוימים, בשל נסיבות היסטוריות שונות, הם נמצאים גם בערים אחרות – בישראל למשל, האצטדיון הלאומי מצוי בעיר רמת גן, הממוקמת במקום ה־11 מבחינת מספר תושבים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, קובץ יישובים, 2014).

כאמור, ההחלטה על הקמת אצטדיון או על הגדרתו כאצטדיון כלאומי היא החלטה פוליטית ממסדית. לונטל (2014) מגדיר את התנאים להחלטה על הקמת אצטדיון לאומי בהתייחס לשלושה היבטים:

1. הצורך הלאומי במתקני ספורט ככלי נרטיבי המכוון לגורמים חיצוניים;
2. הצורך הפוליטי במונומנט לאומי ספורטיבי לשם יצירת זהות מקומית או לאומית;
3. יכולתו של מבנה יחיד, מבחינת מיקום ונראות, לייצג באופן הרצוי את תרבות התושבים והמדינה שבה הוא נמצא.

לתנאים מקדימים אלו יש להוסיף את אופיו של הנרטיב הלאומי המקומי ואת מקומו בתרבות המקומית. ישנן מדינות אשר אינן מבקשות להדגיש נרטיב לאומי מאחד, אלא דווקא לשמר ולעתים אף לחזק את הזהות הלאומית כרב תרבותית וכמורכבת מקבוצות אוכלוסייה שונות, גם בהקשר של זהות גאוגרפית בתוך הטריטוריה המדינית. לעתים מדובר בצורך הנובע מהתייחסות תרבותית לעצם ההסמלה הלאומית כאמצעי להבניית תודעה מאחדת ולעתים הצורך הוא תוצאה של מבנה חברתי או פוליטי מורכב במדינות. לחלופין, הרכב אוכלוסייתן ומבנה המחוזות במדינות כאלה עלול לייצר אי שוויון בין קבוצות שונות באוכלוסייה. במקרים אלו, כאשר תנאי אחד או יותר אינם מתקיימים, יכולות המדינות להחליט על חלופה אפשרית להקמת אצטדיון לאומי, והיא אירוח של המשחקים הלאומיים של המדינה בכמה אצטדיונים, בערים שונות. דוגמאות מרכזיות לכך הן ארצות הברית, איטליה, גרמניה, ספרד, ברזיל ועוד.

יבשת אירופה

בחינה של 50 המדינות הנמנות עם יבשת אירופה, מעלה כי לרובן המוחלט יש אצטדיון כדורגל לאומי. אצטדיונים אלה, חלקם הוכרזו רשמית כלאומיים על ידי רשויות המדינה וחלקם נתפסים בתודעה הציבורית ככאלה, בשל היותם המארחים הבלעדיים של משחקיה הייצוגיים של הנבחרת הלאומית. מצב זה דומה לשאר המדינות בעולם, גם ביבשות אחרות. עם זאת,

נמצא כי כמה מדינות באירופה בחרו שלא להכריז על אצטדיון לאומי יחיד – מדינות אלו הן איטליה, גרמניה, ספרד וקרואטיה.[1] אפשר להסביר את החריגה של מדינות אלו בעבר הפשיסטי של משטריהן בשלהי המחצית הראשונה של המאה ה־20 ובצורך להימנע מתדמית לאומנית בהווה כתוצאה מכך. אך הסבר זה אינו בלעדי למדינות אלו, והוא יכול להיות מזוהה עם מגמות פוליטיות דומות במדינות נוספות באירופה באותה תקופה כגון יוון, פולין, אוסטריה, רומניה ועוד – ובכולן יש כיום אצטדיון לאומי.

הסבר אחר להיעדר השימוש באצטדיון לאומי יחיד יכול להתייחס למבנה פדרטיבי בעל מסורת ארוכה דוגמת זו של גרמניה, המוביל להימנעות מריכוזיות כדי למנוע סדקים באחדות המבנה המדיני. סיבה נוספת היא רב לאומיות היסטורית, כמו בספרד, הנאבקת על שלמותה הלאומית לנוכח מגמות של היבדלות והיפרדות, ולאור זאת מובן רצונה להימנע מריכוזיות מרחבית, היכולה לערער את האחידות הלאומית השבירה. אך גם היבט זה אינו בלעדי כאמור למדינות אלו, והוא מצוי במקומות נוספים באירופה. לפיכך, שני ההסברים הנם חלקיים בלבד.

מזווית אחרת אפשר להסביר חריגה זו בכך שלמעט קרואטיה, ישנו מכנה משותף לכל שאר המדינות, והוא הדומיננטיות הספורטיבית שלהן בענף הכדורגל באירופה. דומיננטיות זאת נקבעה על פי מספר מקורות בלתי תלויים: דירוג חוזק הליגות על פי אופ"א (Union of European Football Associations);[2] רמת ההכנסות של הליגה המקומית;[3] דירוג הליגות החזקות על פי IFFHS (International Federation of Football History and Statistics);[4] וטורי דעה וניתוח של מגזיני ספורט מובילים.[5] הרציונל מאחורי קביעה זאת הוא העובדה שמדינות אלו זוכות להצלחה ספורטיבית של קבוצות הכדורגל המקומיות במפעלים הספורטיביים האירופיים. זאת לצד הצלחה של הנבחרת בתחרויות הבינלאומיות. בשל כך זוכות המדינה ועריה המרכזיות לחשיפה תקשורתית תדירה, המתבססת על הפופולריות הגבוהה של ענף הכדורגל באירופה. לאור הדומיננטיות של מדינות אלו בזירה התקשורתית הבינלאומית הן אינן נדרשות לזירה מרכזית אחת – אצטדיון לאומי – על מנת להעביר את השאיפות ואת המסרים הלאומיים שלהן. אולם גם בהתייחס להסבר זה אפשר להצביע על חריגה, שכן ברשימת המדינות המובילות בספורט בכלל ובכדורגל בפרט יש להכליל גם את אנגליה ואת צרפת. בשתי המדינות הללו קיימים אצטדיונים לאומיים – וומבלי שבלונדון, בירת אנגליה, וסנט-דניס שבפריז, בירת צרפת. מכיוון שההחלטה על אצטדיון לאומי נטועה בהקשרים לאומיים ותרבותיים, יש לבחון את ההחלטה יוצאת הדופן של מדינות אלו להקים אצטדיון לאומי מתוך הקונטקסט התרבותי-היסטורי שלהן. בבסיס הדיון עומדת ההנחה שמטרת השימוש בהסמלה הלאומית קשורה בצורכי ההווה, אולם עצם השימוש בהסמלה זו נובע מהקונטקסט התרבותי-חברתי הייחודי

1 כמה מדינות נוספות מארחות כיום את משחקיהן הבינלאומיים בכמה אצטדיונים, אך אלו, כגון ישראל וסלובניה, עושות זאת בשל שיפוץ של האצטדיון הלאומי או בשל עיכוב ההחלטה על אצטדיון לאומי אחר.

2 http://www.uefa.com/memberassociations/uefarankings/index.htm l

3 https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_professional_sports_leagues_by_revenue

4 http://iffhs.de/the-worlds-strongest-national-league-2014

5 http://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-2836244/Premier-League-emerges-best-world-following-Sportsmail-s-depth-study-global-football.html
http://www.givemesport.com/342964-top-20-best-leagues-in-world-football

של החברה. לכן אנו מציעים לקרא את ההחלטה הדומה ויוצאת הדופן של אנגליה ושל צרפת בעבר הקולוניאליסטי העשיר והדומה של שתי המדינות ובאותה העת גם בצורך בעיצוב זהות מקומית אל מול התפרקות הרעיון האימפריאליסטי והתגברות ההגירה.

אצטדיון וומבלי, לונדון, אנגליה

אצטדיון וומבלי, האצטדיון הלאומי האנגלי, נבנה לראשונה בשנת 1923 ברובע ברנט בפאתי לונדון, על מקומו של היריד האימפריאלי. האצטדיון נבנה כאצטדיון האימפריה (British Empire Exhibition Stadium) עבור תערוכת האימפריה הבריטית. הוא הכיל 100,000 מקומות ישיבה ונבנה במימון פרטי על ידי סר רוברט מק'אפליין (Sir Robert McAlpine)[6] בעלות מוערכת של 750,000 לירות שטרלינג (Varrasi, 1997& Hill). למרות המימון הפרטי, ההחלטה על הקמת האצטדיון הייתה לאומית – של איגוד הכדורגל הבריטי (FA – Football Association). המשחק הראשון שאותו שיחקו באצטדיון היה גמר הגביע האנגלי בשנת 1923, שהתקיים בין הקבוצות בולטון וונדררס לווסטהאם יונייטד.

המחשבה שהאצטדיון הלאומי צריך להיות בתחומי לונדון הייתה כמעט ברורה, אם כי הבחירה בוומבלי לא הייתה מובנת מאליה. בין השנים 1895-1914 האצטדיון המועדף להתמודדויות בינלאומיות היה Crystal Palace בדרום העיר, אצטדיון מיושן שלא ענה לדרישות המודרניות. אחרי מלחמת העולם הראשונה שקלו בהתאחדות הכדורגל להכריז על אצטדיונים קיימים כעל אצטדיונים לאומיים, ובמיוחד שקלו את המגרש הביתי של צ'לסי, הנמצא ב־Stamford Bridge, שבו התקיימו משחקי גמר הגביע בשלוש השנים שמיד לאחר המלחמה. בסופו של דבר הוחלט לבנות אצטדיון מודרני במגרש הפתוח של וומבלי.

הדיון שניהלו בהתאחדות התייחס לשיקולי עלות-תועלת, מיקום ובנייה חדשה לעומת הכרזה על מקום קיים. אולם הדיון לא התייחס לשאלה המהותית בדבר הצורך באצטדיון לאומי. דבר זה עמד בבסיס הדיון כהנחה מובנת מאליה. המונח "אצטדיונים לאומיים" לא היה חדש באירופה באותה התקופה. גם ברחבי האימפריה כבר הוכרזו אצטדיונים לאומיים, בין היתר כסמל לפטריוטיות מקומית המתנגדת לאנגליה ולבריטיות. אצטדיון כדורגל לאומי הוכרז לראשונה בסקוטלנד כבר בשנת 1893 – Hampden Park. החל משלהי המאה ה־19 היה הכדורגל בסקוטלנד לזירת המאבק הסמלית באנגלים ולאחד הסמלים ללאומיות הסקוטית. אצטדיון הכדורגל בדבלין, Croke park, הוכר באופן לא רשמי כאצטדיון הלאומי של אירלנד בשנת 1901, והתקיימו בו משחקי הגמר של הליגה האירית הנבדלת, אחד הסממנים לפטריוטיזם אירי נבדל (Holt, 1990).[7]

על רקע זה, ההכרזה על אצטדיון כדורגל בריטי לאומי יכולה להיחשב למהלך שמטרתו לחזק את מעמדה של אנגליה כמובילת הממלכה המאוחדת. טענה זו יש לבחון גם לאור כך שהכדורגל,

6 מק'אלפיין (1847-1934) בריטי ממוצא סקוטי, בעל חברת בנייה שהיה מעורב בפרויקטים גדולים, כולל חוזים לחברות רכבת בריטיות, רציפים, ברכבת בתחתית של גלזגו, תחנות כוח ומלון דורצ'סטר בלונדון, שנודע כמלונם של בני האצולה.

7 החל משלהי המאה ה־19 החל הספורט להתפתח גם כסמל למאבקים פוליטיים בתוך הממלכה המאוחדת, במקביל לתהליכים של גילויי לאומיות ופטריוטיות אנטי אנגלית באירלנד, הספורט הלאומי של ווילס היה הרוגבי, ולא הכדורגל (Holt, 1990).

בניגוד לקריקט או לרוגבי, לא נתפס כספורט אימפריאלי, ולא הפך לאחד הכלים להחדרת התרבות האנגלית לרחבי האימפריה (Holt, 1990). כלומר, לא מדובר בצעד לחיזוק תדמיתה הכללית של האימפריה או לחיזוק "האנגליות" בדומיניונים. עם סיום מלחמת העולם הראשונה כבר הייתה נתונה האימפריה הבריטית במסלול דעיכה. בתוך הממלכה המאוחדת יצאה אירלנד למלחמה על עצמאותה, מלחמה שהסתיימה ב־6 בדצמבר 1921 בהכרזת העצמאות שלה, ובעקבותיה הוקמה צפון אירלנד, או אירלנד החופשית. (אירלנד עצמה נפרדה מהממלכה המאוחדת רק ב־1947 והייתה לרפובליקה עצמאית). ההחלטה על בניית האצטדיון ענתה על צורך פוליטי של חיזוק האימפריה בעיני אזרחיה, כמו גם חיזוק מעמדה של אנגליה ושל לונדון כמרכזה, גם על רקע של גילויי עצמאות מצד השותפות הבריטיות – סקוטלנד, ווילס ואירלנד. האימפריה הבריטית כולה הייתה נתונה בקשיים כלכליים בגלל מחיר המלחמה, ולמרות הניצחון - גם בקשיים פוליטיים (שי, 1982). גם מבחינה חברתית פנימית מדובר בתקופה של שינויים רדיקליים, שהחלו אמנם עם המהפכה התעשייתית, אבל הואצו בעקבות המלחמה – כמו שבירת המבנה החברתי המעמדי והמאבק על זכויות הנשים - אלו חייבו שינויים גם בסמלים המאחדים החברתיים. בהיבט נוסף, בריטניה נזקקה לחיזוק הדימוי הלאומי והתרבותי שלה בעיני עצמה. האימפריאליזם ותחושת שליחות האדם הלבן, שהצדיקה אותו, היו למכנה משותף גם עבור אלו שנפגעו מהתיעוש ומתהליך העיור המואץ שעברה אנגליה בראשית המאה.[8]

חיזוק הדימוי האנגלי האליטיסטי נתן לבריטים תחושת פטריוטיות ועליונות, במיוחד ביחס לאימפריאליזם האירופי, שאותו תפסו כלאומני (Weight, 2002). כינון הפרלמנט ב־1884, שבו ניתנה למרבית הגברים זכות בחירה ומתן זכות בחירה מלאה לנשים ב־1928 נתן לבריטים הרגשה שהם משחקים "משחק הוגן", וחיזק את הפטריוטיזם ואת הגאווה הלאומית. חיזוק תודעה זו אצל הבריטים לווה בהשקעה בספורט, במיוחד בספורט ראווה. אחד האמצעים היה גידול ניכר במספר טורנירי הספורט שהתקיימו בבתי הספר כחלק מהמהלך החינוכי הלאומי.[9]

חיזוק הפופולריות של הספורט באופן מכוון הפך אותו לאחד הכלים המאחדים שבאמצעותם נשמרה תודעת "האנגליות" כגורם מאחד, היוצר זהות משותפת תרבותית ולאומית. הספורט נשען על מערכת של חוקים על־מעמדיים ועל כללי משחק של "הגינות ספורטיבית", שייצגו לכאורה את הג'נטלמניות האנגלית. כללים אלו הועתקו מהספורט לפוליטיקה ליצירת דימוי של "מסורת לאומית" מאחדת. במילים אחרות, תודעת ההגינות הג'נטלמנית שימשה לחיזוק הדימוי הלאומי המשותף, והוא שאפשר את המהלכים הפוליטיים האימפריאליים (Weight, 2002). תודעה זו חיזקה את תודעת העליונות האימפריאלית, שכן כיצד יכולה אומה המשחקת לפי כללי "המשחק ההוגן" בספורט ובמגרש הפוליטי הביתי שלה, להיות מואשמת באגרסיביות כלפי חלקים אחרים של העולם? הדימוי החיובי והמאחד נועד גם לסייע בהתמודדות עם הצורך לבסס פטריוטיות בריטית במדינה המורכבת מאנגלים, מסקוטים, מאירים ומוולשים – שהיו

8 בשנת 1900 בבריטניה כבר חיו 80% מהאוכלוסייה באזורים עירוניים, אחוז שהגרמנים הגיעו אליו רק בשנות ה־60 של המאה ה־20 (Weight, 2002, p.7).

9 באנגליה הוקמה מערכת החינוך הלאומית החדשה בשנת 1870. כחלק מהחינוך לפטריוטיזם לאומי קיימה מערכת זו טורנירים של ספורט ומצעדים מיוחדים בימים שהוכרזו כלאומיים, ובימים שצוינו כימים אימפריאליים. זאת כחלק ממגמה אירופית לחיזוק הלאומיות על ידי פעילות גופנית ודימוי גוף, אשר החלה בגרמניה במחצית השנייה של המאה ה־19.

למעשה אומות נפרדות. בה בעת הוא נועד לבסס את התרבות האנגלית כמובילת פטריוטיזם זה. מאמץ זה היה הכרחי לאור מגמות היבדלות וחיזוק הלאומיות הוולשית והסקוטית הנפרדת ולאור ההכרזה על עצמאות אירלנד בשנת 1921. לפיכך, חיזוק הספורט היה חלק ממאמץ להבניית תודעת לאומית המייצרת פטריוטיזם בריטי מאחד (Weight, 2002).

בהיבט נוסף שימש דימוי "המשחק ההוגן" גם ליצירת דימוי לכאורה של כללי משחק ברורים ו"מסורתיים" של "אנגליות" כנגד המהפכות החברתיות שביקשו ליצור הנשים, איגודי העובדים ומבקשי רפורמות נוספים – שביקשו לשנות את המבנה החברתי האנגלי המסורתי (Holt, 1990).[10] הצורך לחזק זהות אנגלית, המתגברת על מתחים מעמדיים, הוביל גם לקרבה בין מעמדית במסגרת אירועי ספורט. עקב כך עלתה גם קרנו של הכדורגל, שנתפס כמשחק פועלי התעשייה. הכדורגל נחשב כבר משלהי המאה ה־19 לספורט עממי ופופולרי בעיקר בקרב מעמדות הפועלים וכן לספורט קהילתי, שיצר תחושת שייכות מקומית (Varrasi, 1997& Hill). כסמל לתהליכים אלו היה גם על המלך היה להפגין "רוח ספורטיבית" פוליטית ותרבותית. משכך, ג'ורג' החמישי (1865-1936) היה הראשון שהחל בשנת 1914 מסורת של נוכחות מלכותית בגמר משחקי ה־FA, מסורת שהפכה לטקס לאומי עם פתיחתו של וומבלי כאצטדיון לאומי.

אצטדיון וומבלי אירח אירועי ספורט אחרים, כגון מרוצים של כלבי ציד ומשחקי רוגבי, אולם הוא מזוהה בעיקר כאצטדיון הכדורגל הלאומי. הפופולריות של ענף הכדורגל הפכה את האצטדיון הלאומי לסמל לאומי כללי. משפחת המלוכה נוכחת ברבים ממשחקי הגביע המקומיים הנערכים בו, וכמובן במשחקים בינלאומיים – מה שרק מגביר את הסיקור התקשורתי ואת המקום שהוא תופס בתודעה הלאומית הבריטית. אף על פי שהכדורגל הפך לספורט מקצועני, הפופולריות שלו בקרב האנגלים רק הלכה וגברה. ערב מלחמת העולם הראשונה נכחו במשחקי גמר הגביע ה־FA יותר מ־100,000 צופים (Hill & Varrasi, 1997).

מיקום האצטדיון

האצטדיון ממוקם בפרבר ברנט (Brent), שבצפון מערב לונדון, על אדמה פרטית שהייתה שייכת בעבר למשפחת פייג' (Page). בשלהי המאה ה־18 הקים ריצ'רד פייג' פארק על חלק מאדמותיו, שנשמר גם עם ירידת הונה של המשפחה והחלפת הבעלות על הקרקעות באזור (Varrasi, Hill& 1997). הבחירה בשטח הפארק בפרבר הלונדוני ענתה על הצורך של חיבור לעיר הבירה של האימפריה, לצד זמינות של קרקע פנויה למבנה גדול וחיזוק כלכלי ותדמיתי של האזור. ואכן, להקמת מגרש התערוכה והאצטדיון הייתה השפעה דרמטית על אזור וומבלי – ב־1921 מנתה אוכלוסיית וומבלי 18,239 איש; ב־1938 היא כבר מנתה 121,600 איש (Cohen, 2004).

היבט נוסף מתייחס למיקום האצטדיון בלב הסמלי של בריטניה הגדולה, במקום שבו התקיימה התערוכה האימפריאלית. מטרת התערוכה הייתה הצדקת המעשה האימפריאלי בערכים של הפצת קדמה אירופית והבאת האימפריה כולה הביתה באופן סמלי וייצוגי לטובת אחדותה וריכוזה. תערוכות דומות התקיימו באותה תקופה גם בפריז. התערוכות האימפריאליות היו מניפסט שביקש לפעול כלפי פנים האימפריה ומרכזה. כלומר, כלפי החברה האנגלית, ובעיקר

10 ברברה טוכמן מתארת את תהליך השינוי החברתי ואת השלכותיו באופן ציורי בספרה: המגדל הגאה, דיוקן העולם לפני מלחמת העולם הראשונה, 1890-1914, 1982.

החברה הלונדונית, שבאה לצפות בהן. ההפקה שידרה יוקרה ופאר, עוצמה ומודרניות (Cohen, 2004). התערוכות לא נועדו לרתום את חלקי האימפריה הרחוקים למרכז או לייצר תחושה של אחידות אימפריאלית, אלא לחזק את תחושות החוסן, הגאווה ומעל לכול - הצדקה מוסרית של האנגלים, תחושות שיתורגמו לתמיכה פוליטית וכספית בשלטון. מטרות נוספות היו כמובן כלכליות ונועדו לרתום את הגאווה האימפריאלית ואת הסקרנות של תושבי לונדון הבורגניים למטרות הכלכליות של כל יריד באשר הוא.

רעיונות ראשונים לתערוכות אימפריאליות עלו במשרדי ה־British Empire League כבר בשנת 1902 (Varrasi & Hill, 1997; Cohen ,2004). בסופו של דבר התערוכה התממשה רק אחרי מלחמת העולם הראשונה, בתקופה שבה אנגליה התמודדה עם המחירים הכלכליים והחברתיים של המלחמה, בד בבד עם הצורך להשקעות נרחבות בחיזוק כוחה כמעצמה בינלאומית הממשיכה לשלוט באזורים נרחבים בעולם – הפעם מכוח כתבי המנדט שהעניקה לעצמה יחד עם צרפת, כשתי המעצמות המובילות את חבר הלאומים החדש, שרק נולד. אף על פי שבריטניה המשיכה להיות כוח מוביל בעולם עד אחרי מלחמת העולם השנייה, עולם המושגים האימפריאלי הלך ואיבד מקסמו. לפיכך היה צורך להחיות אותו ולחזק אותו בעיני העולם – ובראש ובראשונה בעיני האוכלוסייה הבריטית, שהייתה צריכה להמשיך לממן ולתחזק את החזון האימפריאלי. קיום התערוכה גילם, אם כן, געגוע אנגלי לעולם שהלך ונשמט, מעין תחושה של אימפריה הנמצאת מחוץ לציר הזמן. על החשיבות התדמיתית של התערוכה אפשר ללמוד גם מכך שהיריד עצמו היה כישלון מבחינה כלכלית, ומשרד המסחר הבריטי נאלץ לסבסד את המפעל כולו בממון רב – ואף על פי כן המשיכו לפרסמו כ"מסיבה המשפחתית הראשונה של האימפריה הבריטית מאז המלחמה הגדולה" (Varrasi & Hill, 1997).

הבחירה לבנות את האצטדיון הלאומי כחלק ממרחב התערוכה פנה למטענים תרבותיים וסימבוליים שהיו כמעט מובנים מאליהם בחברה האנגלית, ולחיזוק תדמיתה העצמית כחברת הליבה הבריטית. כדי לחזק את ההסמלה כינה המלך ג'ורג' החמישי את האצטדיון "שטח מקודש" (Hallowed Turf), היה זה האצטדיון המודרני הראשון באירופה שזכה לכינוי זה.

עיבוי המיתוג הלאומי בעזרת שימושים נוספים

נוסף על אירועי הכדורגל הלאומיים, אצטדיון וומבלי אירח אירועים ציבוריים נוספים, שהמשותף להם היה הדימוי הלאומי החזק. בשנים הראשונות לאחר פתיחתו ניכר ניסיון למצב את המיתוג הלאומי בהקשרו האימפריאלי. בשנים אלו התקיימו באצטדיון קונצרטים של תזמורות צבאיות, תערוכות אימפריאליות, תהלוכה שבה כל מדינה באימפריה הציגה הופעה משלה באמצעות ריקודים ומוזיקה, אירועים של הצופים הבריטים ועוד. מבחינה תקציבית התקיים האצטדיון בעיקר מקיום מירוצי כלבי ציד, שהיו פופולריים בקרב הקהל הלונדוני עד שנות ה־30 של המאה ה־20 (Varrasi & Hill, 1997).

אולם עם דעיכתו של עולם הערכים האימפריאלי משכו האירועים האימפריאליים באצטדיון פחות ופחות קהל, והיו לכישלון כלכלי וציבורי. האצטדיון בוומבלי הלך והתמקד בכדורגל, והפך מסמל בריטי לסמל אנגלי. בכך הוא הפך במידה מסוימת לסמל לפירוק האימפריה ולהדגשת הלאומיות האנגלית הנבדלת. חיזוק לכך שוומבלי הוקם כאצטדיון לאומי לצרכים פנימיים – ולא

מתוך רצון לחיזוק הדימוי הלאומי האנגלי בזירה הבינלאומית, הפוליטית והספורטיבית כאחד – אפשר לראות בכך שאנגליה התנגדה להקמתו של ארגון כדורגל בינלאומי – FIFA (Fédération International de Football Association - הפדרציה הבינלאומית לכדורגל) בשנת 1904, ולא הייתה חברה בו עד אחרי מלחמת העולם השנייה. אנגליה השתתפה במשחקי גביע העולם לראשונה בברזיל, בשנת 1950.

וומבלי המחודש

וומבלי שופץ בשנת 1995, נהרס ב־2003 ונבנה מחדש ונחנך ב־2007 כאצטדיון הגדול ביותר באנגליה והשני בגודלו באירופה. בנייתו לוותה בדיון ציבורי גדול בבריטניה בעניין התועלת הכלכלית הטמונה בו, במיוחד לאור כך שחלק לא מבוטל מבנייתו מומן באמצעות כספים ציבוריים, בעיקר כספי לוטו. קרנות ציבוריות מימנו באופן ישיר כ־120 מיליון לירות שטרלינג מתוך עלות של כ־450 מיליון לירות שטרלינג (Jones, 2002). המימון הפרטי בעל המטרות המסחריות עורר שאלות באשר למידת היכולת של הממסד הפוליטי-לאומי להשפיע על ניהול האצטדיון והאירועים המתארחים בו.

אולם בדומה למתרחש בישראל, גם באנגליה הדיון הציבורי לא נגע בשאלה אם המדינה צריכה בכלל מתקן לאומי. העובדה שהציבור קיבל את הצורך במתקן לאומי כמובן מאליו, ואת המיתוג של האצטדיון כלאומי, אפשרה למנהלי המתקן גישה רחבה יותר לקרנות ציבוריות. כלומר, התודעה הציבורית תורגמה לרווחים ביורוקרטיים וכספיים ישירים, בעוד התרומה הכלכלית של המתקן – הישירה והעקיפה – לסביבתו הקרובה, מוטלת בספק (Jones, 2002). כך, הדיון באצטדיון וומבלי החדש עסק בעיקרו בהיבטים כלכליים וציבוריים. מיקומו של הפן הלאומי בשולי הדיון נגזר מכך שהנחיצות של אצטדיון לאומי התקבעה בתודעה הציבורית האנגלית עם הקמתו של האצטדיון המקורי, ולא עמדה לדיון מחודש.

אצטדיון סטאד דה פראנס (Stade de France), צרפת

לקראת משחקי גביע העולם בכדורגל בשנת 1998 הוחלט לבנות אצטדיון חדש בצרפת. הצורך בהקמת אצטדיון חדש ומודרני היה צורך מעשי, הקשור באירוח המשחקים. בדומה למה שהתרחש באנגליה סביב וומבלי, גם בצרפת התקיימו דיונים ציבוריים לגבי מיקום האצטדיון וההשקעה הכספית הציבורית, ושוב בדומה למקרה של וומבלי - גם כאן לא התקיים דיון על עצם הצורך בהגדרה אצטדיון לאומי מרכזי אחד. הרעיון לא היה חדש. הרעיון לבניית אצטדיון ענקי החל באירוח המשחקים האולימפיים של 1924, אז נבנה בפריז האצטדיון Stade Olympique Yves du Manoir , הידוע גם כ־Stade Olympique de Colombes. אצטדיון זה, ששימש אצטדיון מרכזי עד שנת 1972, לא הוכרז רשמית כאצטדיון לאומי, אולם בדומה למה שהתרחש בישראל, הוכר ציבורית כאצטדיון לאומי לכל דבר (Dauncey & Hare, 1999).

תכניות נוספות להקמת אצטדיון לאומי עלו לדיון בצרפת בשנים 1930-1940, לגבי אצטדיון בעל 100,000 מקומות בעיר פאסי. בשנים שאחרי מלחמת העולם עלו רעיונות נוספים להקמת אצטדיונים לאומיים, שינציחו גיבורים לאומיים. כך למשל בין השנים 1950 ל־1956 חשבו על בניית אצטדיון לזכרו של ג'אן מולין, לוחם ההתנגדות הצרפתית נגד הנאצים, ובתחילת שנות

ה־60, כשהעיסוק הציבורי במלחמת העולם השנייה דעך, הציע הנשיא פומפידו להקים אצטדיון לזכרו של מרסל סרדאן, שנודע גם בכינוי "המפציץ המרוקאי", מתאגרף על, אלוף צרפת, אלוף אירופה (1939) ואלוף העולם (1948), שנהרג בתאונת מטוס ב־1949. סרדאן גדל במרוקו והיה יליד אלג'יר (למרוקו עבר עם משפחתו בגיל שש). סרדאן, שנודע גם ברומן שהיה לו עם הזמרת אדית פיאף – סמל תרבותי-צרפתי נוסף – ענה על צורך פוליטי וחברתי לחזק את ההישגים הלאומיים הצרפתיים, ובה בעת ביקש להעביר מסר רב תרבותי, במיוחד על רקע מלחמת העצמאות האלג'יראית, שהתחוללה באותן שנים כנגד צרפת. בסופו של דבר הציע פומפידו להקים את האצטדיון בעיר וינסאן, תכנית שלא יצאה אל הפועל (Dauncey, 1997).

בניגוד לאנגליה, בצרפת ההשקעה הכספית הייתה ממשלתית. דפוס זה תאם את ההתפתחות ביבשת החל משנות ה־20 של המאה ה־20, לפיו הבעלות על מתקני הספורט הייתה מוניציפלית, חלק מן התכנון המוניציפלי שיצר פארקי ספורט עירוניים (Balle, 1993). בגלל המעורבות הכספית הישירה של הממשלה הצרפתית, בחירת המיקום הייתה ממשלתית (Newman & Tual, 2002). המקום שנבחר היה פרבר תעשייתי בצפון פריז, פליין סנט-דניס (Plaine Saint-Denis). בחירת המקום שילבה תכניות אורבניות הקשורות למצב כלכלי וחברתי בפריז וסביבותיה, יחד עם הפוטנציאל הסימבולי של המקום הנבחר. ב־1998 היה סנט-דניס פרבר עני ומתועש, שמרבית אוכלוסייתו מהגרים. בניית האצטדיון הייתה חלק מתכניות התערבות עירונית וממשלתית. התכנית העירונית עסקה בחידוש עירוני ובשיקום פרברי; התכנית הממשלתית עסקה בקשיים החברתיים הנובעים מהגירה מוגברת ובשינוי דמוגרפי של החברה הצרפתית, שינוי שהעלה את הצורך בהגדרות חדשות של מהות ה"צרפתיות" ומאפייניה (Newman & Tual, 2002).

התכנית לחידוש פרברי קשורה בדיון בדבר היכולות הכלכליות של אצטדיון מרכזי להשפיע על האזור הקרוב לו מבחינה כלכלית, נושא הנמצא מחוץ לתחומי מאמר זה. די אם נאמר כי הצלחתו של האצטדיון להוביל שינוי זה הייתה נתונה לוויכוח מחקרי וציבורי בצרפת. כיאה לפרויקט לאומי גדול ויקר, בטרם פתיחת האצטדיון התנהלו ויכוחים סוערים בשלל נושאים - החל מנושאים פונקציונליים, תכנוניים-עיצוביים ועד בחירת הקבלנים (Bacque, 1998). במאמר ביקורתי משנת 1997, טרם פתיחת האצטדיון, כינה דונסי (Dauncey, 1997) את האצטדיון "ראוותנות לשמה".

בהיבט הלאומי השתלב האצטדיון בתכנית ממשלתית שהושקה במחצית השנייה של שנות ה־90, שנועדה לצמצום פערים חברתיים ולהגברת התודעה הצרפתית, בין היתר באמצעות השקעות גדולות בספורט בפריפריה. צרפת, ששוב לא הייתה אימפריה קולוניאלית, נאלצה להתמודד עם קשיים תרבותיים חברתיים מבית, שכללו – בדומה לבריטניה – הגדרה מחודשת של הזהות הצרפתית, בין היתר כתוצאה מהמורשת הקולוניאלית של ריבוי מהגרים בעלי אזרחות צרפתית. צרפת לא הייתה מולדת הכדורגל, אבל בשנת 1998 הוא היה הספורט הפופולרי ביותר בצרפת. באמצעות הכדורגל הקבוצתי ביקשו לקלוט "זרים" אל הדגל, על ידי יצירת זהות קבוצתית תוך טשטוש הבדלים בין מיעוטים: "Black-Blanc-Beur" (שחור, לבן, יוצא צפון אפריקה) (Duret, 2001). כלומר, הכדורגל ביקש מצד אחד לשדר רב תרבותיות והכללת תרבויות המהגרים בתרבות הצרפתית ומצד שני חיזוק הלאומיות הצרפתית הישנה, ה"טהורה". בתוך כך, תפקידו

הסמלי של האצטדיון היה חיבור לזהות הלאומית המרכזית באמצעות חיבור לסמלי עבר, פעולה שמטרתה הייתה ללכד את תודעת המיעוטים לתודעה צרפתית "כחולה" אחת ("Les bleus"). המיקום של סנט-דניס ענה על הצורך הגאוגרפי-תודעתי של חיבור לעבר מפואר צרפתי, במקרה זה, העבר המלכותי. סנט-דניס עצמו הוא הפטרון של צרפת, הבישוף הראשון של פריז, ובזיליקת סנט-דניס היא מקום קבורתם של מלכי צרפת. על חשיבות הקשר אפשר ללמוד גם מכך שבין האצטדיון לבין הבזיליקה נסלל מסלול הליכה, היוצר קשר סימבולי ותודעתי בין שני האתרים. על חשיבות ההסמלה של המבנה אפשר ללמוד גם מן ההצעות לשמות עתידיים אשר שיקפו את המטען הרגשי בזהות המבנים הלאומיים: החל בהצעה לקרא למבנה על שם מישל פלאטיני, שחקן הכדורגל שהיה לקפטן נבחרת צרפת ולימים נשיא אופ"א, איגוד התאחדויות הכדורגל האירופיות, ועד להצעה לקרוא לו על שם שארל דה גול, מנהיגה של צרפת החופשית במלחמת העולם השנייה ונשיאה הראשון של הרפובליקה החמישית – מי שהיה לאחד הסמלים לאזרחות הצרפתית.

בדומה למקרה וומבלי, גם באצטדיון הצרפתי פעלו לחיזוק התודעה הלאומית באמצעות ריכוז אירועים לאומיים שיש בהם ריבוי הסמלה לאומית, כגון הנפת דגלים ושירת ההמנון. השילוב בין יצירת תחושת קולקטיב באמצעות נבחרת לאומית מרובת שחקנים בני מהגרים להבניית הזדהות לאומית באמצעות אצטדיון לאומי, על כל הסימבוליות שבו – הצליח רק לרגע. במהלך גביע העולם ב־1998, באחד המשחקים הראשונים ששוחקו בסטאד דה פרנס, ניצחה נבחרת צרפת את נבחרת ברזיל. את שער הניצחון הבקיע זינאדין זידאן, יליד צרפת ממוצא אלג'ירי, כמעט לפי תסריט מתוזמן היטב וערוך מראש. בסקר שערכה עיריית הפרבר אחרי המשחקים העידו 92% מהמרואיינים כי הם שמחים שהאזור אירח את משחקי גביע העולם (Newman & Tual, 2002). אולם בהמשך התברר כי המהלך של קליטת "הזרים" – ומה שנתפס כניסיון "לצרפת" אותם באמצעות הספורט – עורר התנגדויות רבות. התנגדויות אלה באו לידי ביטוי בכמה אירועים שהתרחשו באצטדיון, כגון שריקות נגד ההמנון במסגרת משחק צרפת-אלג'יר (Duret, 2001). השפעתו של האצטדיון על אוכלוסיית סנט-דניס מבחינת התודעה הלאומית מוטלת גם היא בספק.

בעקבות תכנית ההתערבות באמצעות ספורט התפתח דווקא ענף הסיוף כספורט הפופולרי בשכונה. דבר זה יכול להעיד על כך שההסמלה המאחדת של האצטדיון ושל אירועי הכדורגל שבו, על אף הפופולריות שלהם בקרב הצרפתים ככלל, לא הצליחה ליצור את ההשפעה המיוחלת על האוכלוסייה שאליה היא כוונה – אוכלוסיית הפרברים ובמיוחד אוכלוסיית המהגרים הצפון אפריקנים.

דיון, מסקנות וחלופות (פשיזם, אימפריאליות ובעיקר לאומיות מכוונת פנים)

כפי שצוין לעיל, אצטדיון לאומי והנבחרת הלאומית העושה בו שימוש, נועדו לייצג את המדינה כולה. לפיכך, האצטדיון משמש גורם מאחד, ולא ביטוי לשונות הפנים מדינתית. כאשר אין צורך באחדות או שיש רצון להימנע ממנה או מהגדרתה, אזי אין עיסוק בשאלת אצטדיון או מבנים לאומיים אחרים. ואילו כאשר ישנו אצטדיון לאומי, יש לבחון את האינטרס בהקמתו על הציר שבין הצגת האחדות כלפי חוץ בקצה האחד ובין הפיכתו לכלי ליצירת אחדות כלפי פנים בקצה האחר.

כפי שהוצג במחקר זה, מרבית המדינות באירופה הן בעלות אצטדיון לאומי. במת הספורט, ובעיקר הכדורגל, היא מקום המפגש המרכזי והתדיר בקנה מידה גדול בין מדינות. מכיוון שזאת הדרך של המדינות ושל אוכלוסיותיהן להציג את ערכיהן ואת יכולותיהן בזירה הבינלאומית (הן בתקשורת הן כמוקד משיכה תיירותי), משמש האצטדיון הלאומי את מרבית המדינות כהצהרת כוונות (ראו Paton, 2002) או כהצהרה על יכולות (ראו Ren, 2008). מקרה זה, כפי שנטען, אינו רלוונטי לגבי מדינות בעלות חלופות יעילות לזירת הספורט הלאומי. כך בגרמניה, באיטליה ובצרפת, אשר ליגות הכדורגל שלהן מובילות מבחינת הישגי הקבוצות והכיסוי התקשורתי שלו הן זוכות. מתוך כך עולה כי אנגליה וצרפת, שבהן התמקדנו במאמר זה, עם הדומיננטיות הספורטיבית שלהן, אינן משתמשות באצטדיון הלאומי לצורכי הזירה הבינלאומית, אלא ככלי מאחד פנימי.

בעוד שהמחקר התמקד בהיבט הפנים מדינתי, עלו שתי תמות נוספות הקשורות לחריגות לכאורה במפת האצטדיונים הלאומיים באירופה. תמה ראשונה עוסקת בעבר הפוליטי של ספרד, של גרמניה ושל איטליה ובאופן שבו הוא משפיע על שימוש עכשווי בסמלי לאומיות. אך לזאת, כמו שצוין, ישנן דוגמאות לחריגות אירופיות אחרות, שאינן קשורות להיבט האנגלי והצרפתי הנדון במחקר זה. תמה שנייה עוסקת בעבר הקולוניאליסטי של שתי המדינות, ובחשיבות האימפריאליסטית של האצטדיון הלאומי בבירותיהן. למרות השונות באופי האימפראלי בין שתי המדינות, הערכים המכוננים של הפצת התרבות הלבנה או הצרפתית והמהות האימפריאלית הייתה דומה; כמוה גם ההשפעה של העבר הזה על דימוי העבר מצד אחד ועל הגירה לתוכן מצד נוסף. אך גם אלו, כפי שעולה מן הממצאים, אינן קשורות למועדי הקמת האצטדיונים בתחילתו של העשור השלישי של המאה ה־20 ולבנייתם מחדש לקראת סוף המאה.

בין שתי המדינות, אנגליה וצרפת, קיים דמיון היסטורי רב, הן כלפי פנים – לגבי משטרים ומגמות חברתיות, הן כלפי חוץ – בהקשרים קולוניאליסטיים. על כך יש להוסיף גם את היחסים הישירים בין אנגליה וצרפת לאורך המחצית השנייה של האלף השני ובמיוחד במהלך המאה ה־20, העומדת בבסיס המקרה הנחקר. ניתוח הקמת האצטדיונים הלאומיים באנגליה וצרפת מעלה שלוש נקודות התייחסות מהותיות: הנקודה הראשונה היא שימוש בערכים משותפים (מדומיינים) או בעבר משותף על מנת להתמודד עם בעיות חברתיות עכשוויות; הנקודה השנייה היא המגבלות ההיסטוריות הנובעות מהעבר הלאומי ומהיכולת לעשות בו שימוש להסמלה ולפתרון בעיות בהווה ובעתיד; והנקודה השלישית היא הצורך בדיון ציבורי ברעיונות לאומיים כאשר אלו רכיבים המצויים ביסודות התרבותיים של המדינה.

הנקודה הראשונה עולה מן ההקשר התקופתי של הקמת האצטדיונים. המקרה האנגלי מלמד כי עיתוי בניית האצטדיון הלאומי אינו מקרי, אלא מתרחש על רקע ההתמודדות של החברה האנגלית עם דילמות לאומיות במהלך שנות ה־20 של המאה ה־20. הדילמה המרכזית באותה עת היא תהליכי ההתפרקות של הממלכה המאוחדת. תהליך אשר משפיע גם על יכולתה של המדינה לשמור על מעמדה האימפריאלי. הממלכה המאוחדת מורכבת מישויות מדיניות בעלות מתחים פנימיים, ואנגליה של תחילת המאה ה־20 התמודדה עם ירידה במעמדה במסגרת מאחדת זאת. לפיכך, שאיפתה הלאומית באותה תקופה התמקדה בהעצמתה כישות המובילה בממלכה המאוחדת ובמרכזיותה האימפריאלית. לפיכך, הבחירה שנעשתה בוומבלי אינה מקרית. המרחב

הגאוגרפי של וומבלי הפך למקום טעון בסמליות כשאירח את היריד האימפריאלי, שמהותו הייתה הסמלה של אנגליה ושל לונדון כמרכז האימפריה. השימוש החוזר במקום לטובת הקמת אצטדיון משיג שני יתרונות: האחד הוא ניצול המשמעות הסמלית ששויכה למקום בעשורים הקודמים; השני הוא שימוש באירועי ספורט לטובת חיזוק זהות קולקטיבית (Bale, 1992).

בצרפת היה הצורך הטכני של אירוח האולימפיאדה בשנת 1924 הזרז לבניית אצטדיון לאומי. צורך שבעקבותיו החלה סדרת דיונים, בעיקר במחצית הראשונה של המאה ה־20, לגבי בנייה של אצטדיון לאומי במקומות שונים תוך שימוש בהנצחת גיבורים וסמלי תרבות צרפתיים ביצירת תודעה פטריוטית מאחדת. עלייתו של הספורט הבינלאומי, בדמות האולימפיאדה או מירוץ האופניים, "הטור דה פראנס", הייתה חלק מצמיחה אינטנסיבית של חיי התרבות בצרפת בשנות ה־20, מיד עם תום מלחמת העולם הראשונה. אותה התעוררות תרבותית הייתה חיבור קוסמופוליטי של צורות מוזיקה ואמנות מאירופה ומארצות הברית והיא סימלה את הנכונות של צרפת להשתלב בזירה הגלובלית, זאת תוך יצירת תרבות אקלקטית מקומית שבמרכזה התרבות הצרפתית המסורתית. הניצחון במלחמה אפשר לצרפת להרחיב לכאורה את שליטתה באזורים שונים, בהם המזרח התיכון, ולחזק את הדומיננטיות התרבותית שלה. תהליך זה שימש במידה רבה זרז לתהליכי שינוי פנימיים באימפריה הצרפתית, אשר בדומה לזאת הבריטית, החלה את תהליך התפרקותה המואץ מנכסיה האימפריאליים אחרי מלחמת העולם השנייה. בה בעת היא נאלצה להתמודד עם תהליכי שינוי חברתיים פנימיים כתוצאה מתהליכי ההגירה המואצים אליה משטחי שלטונה. בניית האצטדיון האולימפי והדחיפה להקמת אצטדיונים לאומיים אחרים היו ניסיון לעצב מחדש את התרבות הצרפתית פנימה.

בשנות ה־90 עמדו שתי המדינות בפני אתגר חדש, שגם הוא קשור ליציבות הזהות הלאומית הפנימית, בעיקר בשל גלי הגירה ושינויים דמוגרפיים, ששוב לא היו קשורים בהכרח בעברן האימפריאלי אלא בדומיננטיות הכלכלית שלהן באירופה. סוגיית הבנייה מחדש של האצטדיון הלאומי האנגלי עסקה בעיקר בהיבטים הכלכליים של הבנייה – הדיון סביב המשמעות הסמלית של אצטדיון לאומי נותר בשוליים, אלא שבנייתו מלמדת על הרצון האנגלי ליצירה של מונומנט לאומי יחיד בעיר הבירה, כזה אשר יכול להוות מקום התכנסות ואירוח לאירועי הספורט הגדולים במדינה (כגון גמר הגביע האנגלי), אשר הם גם האירועים הנצפים ביותר בטלוויזיה האנגלית. בצרפת, הקמתו של האצטדיון הלאומי החדש בשנת 1998 (לטובת אליפות העולם בכדורגל) הייתה אף היא המשך ישיר של ההכרה התרבותית הצרפתית בנחיצותו של אצטדיון לאומי יחיד. עם זאת, אותה תקופה, סוף האלף השני, העמידה את צרפת בפני בעיות פנימיות הקשורות לחיבור של אוכלוסיית המהגרים לזהות הצרפתית הלאומית. בנייתו של האצטדיון לא נבעה מהצורך בפתרון בעיות אלו, אך אפשרה את הטיפול בהן. האצטדיון נבנה כאמור בפרבר מהגרים וחובר פיזית וסמלית לסמלי העבר המפואר של הממלכה הצרפתית. מכך עולה אם כן כי דור האצטדיונים הלאומיים החדש נבנה מתוך מציאות כלכלית ופונקציונלית, אך נעשה בהם שימוש לטובת חיזוק הזהות הלאומית כלפי פנים.

הנקודה השנייה העולה מן הניתוח ההיסטורי מהווה את הצד השני של המטבע ההיסטורי. במקום שימוש בסמלי העבר לטובת יצירה מחדש של זהות קולקטיבית, העבר מגביל את ההסמלה הלאומית העכשווית. מכיוון שמונומנטים ומקומות ספורט גדולים טעונים במשמעות לאומית

קולקטיבית, היחס אליהם מחייב את האוכלוסייה העכשווית להתמודד באופן ציבורי ופומבי עם משמעות זאת. לפיכך, מדינות בעלות עבר קרוב פשיסטי נמנעות משימוש ישיר בהסמלה לאומית, ואף מפעולות אשר נתפסות ככאלו באופן עקיף, דוגמת יצירת אצטדיון לאומי. היבט זה מבדיל את אנגליה וצרפת מאיטליה, מספרד ומגרמניה, שבהן אין אצטדיון לאומי. הבסיס הדמוקרטי החזק של שתי המדינות מאפשר להן גם להתייחס לעברן המלוכני בהיבטים חיוביים בהקשר של גאווה לאומית. גם אנגליה וגם צרפת יכולות להציג את הסמלים הלאומיים ללא חשש לביקורת פנימית או חיצונית, שעלולה לראות במהלך זה ביטוי ללאומנות.

היבט זה מתקשר גם לנקודה השלישית העולה מן המחקר, והיא מניעיו ומאפייניו של דיון חברתי ותקשורתי ברעיונות לאומיים. כאשר הרעיונות הלאומיים הם חלק בלתי נפרד מהתרבות המקומית, אזי הם אינם מצויים על סדר היום הציבורי, אלא נוכחים בו כמובנים מאליהם. הדיון הציבורי בשאלות של אצטדיון לאומי יתמקד בתועלות כלכליות ואחרות. לעתים יתקיים הדיון בשאלות המיקום של האצטדיון בהיבט לאומי, דוגמת הסוגיה העכשווית בישראל והדיון בצורך למקם אצטדיון לאומי בירושלים לטובת חיזוק מעמדה הבינלאומי. כאשר רעיונות לאומים אינם בקונצנזוס, או אם יש מאבק ציבורי על מהותם או על מידת השייכות והמעמד של חלקים שונים במדינה אליה, המדינה תימנע מהכרזת אצטדיון כלאומי, בניסיון להימנע מדיון חברתי ומערעור היסודות המאחדים. דוגמה לכך אפשר לראות למשל באתגרים המרחביים-פוליטיים המצויים במבנה הפדרטיבי של גרמניה ובקונפליקט העולה מתוך הזהות המקומית של חבל קטלוניה בספרד.

הבנייה של זהות קולקטיבית לאומית היא אתגר תמידי ודינמי. במאמר זה התמקדנו בניסיון של אנגליה ושל צרפת להתמודד עם אתגר זה ולייצר סמלים לאומיים באמצעות ספורט ומקומות ספורט. הקמתם של אצטדיוני הכדורגל הלאומיים בשנות ה־20 של המאה הקודמת שירתה מטרה זאת ומיצבה את מקום הספורט כחלק בלתי נפרד מהזהות הלאומית המכוונת כלפי פנים. למרות ההישג המצוי בהיעדר דיון לאומי בהקמתם המחודשת של מגה־מבנים אלו, בפועל אחידות לאומית ואופייה עדיין נמצאים תחת בחינה חברתית ותרבותית במדינות אלו ומושפעים מתהליכי שינוי תרבותיים ודמוגרפיים עמוקים.

ביבליוגרפיה

טוכמן, ב' (1998). המגדל הגאה: דיוקן העולם לפני מלחמת העולם הראשונה, 1890-1914. הוצאת דביר.

לונטל, א' (2014). אצטדיוני כדורגל לאומיים, המקרה של רמת גן. בתנועה, י'(4), 473-491.

ש, א' (1982). בריטניה – אילוצים פיננסיים מול ביטחון וגדולה אימפריאלית. זמנים: רבעון להיסטוריה, 7, 88-97.

Alegi, P. (2008). A nation to be reckoned with: The politics of world cup stadium construction in cape town and durban, South Africa 1. African Studies, 67(3), 397-422.

Baade, R. A., & Matheson, V. A. (2011). Financing Professional Sports Facilities. In White, S. B., & Kotval, Z. Z. (2012). Financing economic development in the 21st century. ME Sharpe.

Bairner, A. (2007). From Sands to Sanchez: the making of a national sports stadium for Northern Ireland. ESLJ, 5, 1.

Bale, J. (1993). Sport, space and the city. Routledge.

Coalter, F. (2007). A wider social role for sport: who's keeping the score?. Routledge.

Cohen, S. (2004). The empire from the street: virginia woolf, wembley, and imperial monuments. MFS Modern Fiction Studies, 50(1), 85-109.

Dauncey, H. D. (1997). Choosing and building the "grand stade de France": national promotion through sport and incompétence technocratique?. French Politics and Society,15(4), 32-40.

Dauncey, H., & Hare, G. (1999). France and the 1998 World Cup: The national impact of a world sporting event. Taylor & Francis US.

Duret, P. (2012). Sociologie du sport: "Que sais-je?" n° 2765. Presses universitaires de France.

Fussey, P., Coaffee, J., & Hobbs, D. (2016). Securing and sustaining the Olympic City: reconfiguring London for 2012 and beyond. Routledge.

Gratton, C., Shibli, S., & Coleman, R. (2005). Sport and economic regeneration in cities. Urban studies, 42(5-6), 985-999.

Hill, J., & Varrasi, F. (1997). Creating Wembley: the construction of a national monument. Sports Historian, 17(2), 28-43.

Hogan, J. (2003). Staging the nation gendered and ethnicized discourses of national identity in Olympic opening ceremonies. Journal of Sport & Social Issues, 27(2), 100-123.

Holt, R. (1990). Sport and the British: a modern history. Oxford University Press.

Horne, J. (2011). Architects, stadia and sport spectacles: Notes on the role of architects in the building of sport stadia and making of world-class cities. International Review for the Sociology of Sport, 1012690210387541.

Jones, C. (2002). Public cost for private gain? Recent and proposed 'national' stadium developments in the UK, and commonalities with North America. Area, 34(2), 160-170.

Matheson, V. (2006). Mega-Events: The effect of the world's biggest sporting events on local, regional, and national economies. International Association of Sports Economists, Working Paper Series, No. 06-22, October 2006.

Newman, P., & Tual, M. (2002). The Stade de France. The last expression of French centralism?. European Planning Studies, 10(7), 831-843.

Owen, J. G. (2005). Estimating the cost and benefit of hosting Olympic Games: what can Beijing expect from its 2008 Games?. The industrial geographer, 3(1), 1.

Paton, G. (2002). Adolf Hitler, Carl Diem, Werner Klingeberg, and the Thousand Year Reich: Nazi Germany and Its Envisioned Pos-War Olympic World. In KB Wamsley, RK Barney and SG Martyn (eds), In The Global Nexus Engaged: Past, Present, Future Interdisciplinary Olympic Studies. Sixth International Symposium for Olympic Research (pp. 93-104). international centre for olympic studies.

Ren, X. (2008). Architecture and nation building in the age of globalization: construction of the National Stadium of Beijing for the 2008 Olympics. Journal of Urban Affairs, 30(2), 175-190.

Siegfried, J., & Zimbalist, A. (2000). The economics of sports facilities and their communities. The Journal of Economic Perspectives, 14(3), 95-114.

Sklair, L. (2012). Iconic architecture and urban, national, and global identities. Indiana University Press.

Sudjic D (2005). The Edifice Complex: how the rich and powerful shape the world. London: Penguin.

Thornley, A. (2002). Urban regeneration and sports stadia. European Planning Studies, 10(7), 813-818.

Weight, R. (2013). Patriots. Pan Macmillan.